

Daniel Rafaelić

Hrvatski državni arhiv
Savska 131
Zagreb

PROMIDŽBENI PROBLEM NJEMAČKOG FILMA G.P.U. U NEZAVISNOJ DRŽAVI HRVATSKOJ

UDK 791.43.05(430)“1942“(091)

Pregledni rad

Film Karla Rittera G.P.U. (1942.) jedan je od poznatijih njemačkih filmova nastalih u vrijeme nacističke vladavine. Svojom antisovjetskom porukom trebao je ostvariti propagandnu zadaću, kako u Njemačkoj, tako i u drugim Njemačkoj naklonjenim zemljama. Njegovo je prikazivanje u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj obilježeno velikim odazivom publike koja je, smatralo se, izvrsno reagirala na propagandne poticaje onih koji su za to bili zaduženi. Ipak, pred samu premijeru filma odvija se gotovo propagandni rat, obilježen gafovima koji su doveli u pitanje uspješno prikazivanje filma.

Ključne riječi: filmska propaganda, G.P.U., Karl Ritter, NDH, reklama, njemački film

Kako dosad još uvijek nije napisana sveobuhvatna povijest kinematografije Nezavisne Države Hrvatske (dalje NDH),¹ tim su se razdobljem samo djelomično bavili povjesničari domaćeg filma. Logično, u tim, relativno kratkim prikazima, pažnja se najčešće posvećivala domaćoj filmskoj proizvodnji. Strani (njemački, talijanski, mađarski, španjolski, francuski, finski i dr.) filmovi koji su, u velikom broju, sve četiri godine postojanja NDH ispunjavali (često do posljednjeg mjesta) domaće kinodvorane,² ostali su tako u sjeni proučavanja hrvatske filmske proizvodnje.³ Iako se tim

---

¹ Rafaelić, D. Kinematografija u NDH 1941.-1945. (u pripremi).

² M. R. Neues aus Kroatien. *Film Kurier* (Berlin). 303(1942). 28. prosinca, str. 3.

³ Općenito o utjecaju njemačke filmske proizvodnje na kinematografiju u NDH vidi Rafaelić, D. The Influence of German Cinema on Newly Established Croatian Cinematography, 1941-1945. *Cinema and the Swastika. The International Expansion of Third Reich Cinema*. Houndsmills, Basingstoke, Hampshire, New York, 2007. str. 99-111.

filmovima detaljno bave opsežni prikazi filma u Trećem Reichu,⁴ mnogi od njih su upravo na teritoriju NDH imali iznimno zanimljiv kontekst.

Dana 23. travnja 1941. u Zagrebu je osnovano Ravnateljstvo za film pri Državnom tajništvu za narodno prosvjećivanje.⁵ Filmska središnjica, koja je do tada postojala, ukinuta je.⁶ Ravnateljstvo za film već je 3. svibnja 1941. izdalo i Okružnicu namijenjenu svim slikopisnim poduzećima i slikokazima (kinematografima) u državi: ... *slikopisna reklama, kako je do tog vremena⁷ bila provođena, nije služila na čast ni slikopisnim poduzećima ni slikokazima. Ta je reklama uz male izuzetke bila neozbiljna, vašarska i neloyalna, često i lažna. Ona je računala s nižim sklonostima posjetilaca, zavedila je javnost u bludnju tekstem i slikama, koje su katkada imale jedva neznatnu vezu sa samim slikopisom. Pretjeranosti ovakve reklame bacale su vrlo ružnu sjenu ne samo na one, koji su se služili tim načinom reklame, već i na one, koji su je trpjeli. U jednoj sezoni prikazivani su na taj način gotovo isključivo »najsenzacionalniji« slikopisi, »najslađe« operete, »najmonumentalnije« drame, a posjetioci su ipak, pokraj svega hvalisanja, često puta napustili slikokaz razočarani, uvjereni da su bili prevareni.⁸ U Nezavisnoj Državi Hrvatskoj mora se prestati s tim neozbiljnim i nečastnim postupkom. Svrha slikopisne promičbe nije ta, da se prevari javnost, već da se nju upozori na stanovit slikopis iztaknuvši njegove zanimljivosti i prednosti. Stoga se odsada u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj dopušta samo ozbiljna i primjerena reklama, kojom će se na stvaran način iztaknuti sadržaj i značenje slikopisa, pa čak i njegova tendencija, ako je ona pohvalna i korisna i u duhu novog vremena. Nadalje se javnost može upozoriti na redatelja i glumce, kao i na druge značajne stručnjake, koji su sudjelovali na stvaranju slikopisa, ako se navođenjem njihovih imena upozorava na vrijednost slikopisa. ... Posebna se pažnja mora posvetiti izboru slika za oglašavanje, jer se do tad često išlo za tim, da se djeluje na loše instinkte javnosti. Kad reklamiraju svoje slikopise, moraju slikokazi i slikopisna poduzeća voditi računa o tome, da u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj slikopis i slikokaz zauzimaju ono mjesto, koje im po njihovoj vrijednosti i pripada, da su stavljani u službu hrvatskog naroda i države i da više nisu obična trgovina, Zato im je zadatak, da djeluju na javnost u pozitivnom, a ne u destruktivnom smislu. Slikopis i slikokaz su obće dobro. I zato slikopisnu reklamu treba voditi drugčije, nego dosada. U njoj moraju također doći do izražaja nov duh i novo vrijeme, koji će se iz dana u dan sve više osjećati u svijetu slikopisa u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj.⁹*

---

⁴ Za ovaj rad relevantni su: Leiser, E. *Nazi Cinema*. London, 1974.; Courtade, F., Cadars, P. *Geschichte des Films im Dritten Reich*. München, 1975.; Welch, D. *Propaganda and the German Cinema 1933-1945*. London, New York, 1983. (2006²); Welch, D. *The Third Reich Politics and Propaganda*. London, New York, 1993. (2002³); Rentschler, E. *The Ministry of Illusion. Nazi Cinema and its Afterlife*. Cambridge, London, 1996.

⁵ Mikac, M. Tri godine rada Hrvatskog slikopisa. Zagreb, 1944. str. 23.

⁶ Filmska središnjica provizorno je tijelo koje je održavalo zatečeno kinematografsko stanje prije osnivanja novih institucija. Direktni je sljedbenik Filmske centrale čije je djelovanje poznato isključivo preko tiska, budući da je njezin arhiv u Beogradu izgorio u *Aprilskom ratu* 1941.

⁷ Tj. do uspostave NDH.

⁸ Zanimljivo je primijetiti da se filmski marketing do danas i nije mnogo promijenio.

⁹ *Spomen-knjiga prve obljetnice Nezavisne Države Hrvatske 10. 4. 1941. – 10. 4. 1942*. Zagreb, 1942. str. 42.

Iako je ideja vodilja Okružnice bila sasvim jasna i nedvosmislena, njena provedba u NDH nikad nije do kraja zaživjela, iako je bilo pokušaja pravovremenog reagiranja državnog aparata.¹⁰ Jedan od filmova, čija je reklama u Hrvatskoj izazvala veliku kontroverzu, svakako je film Karla Rittera *G.P.U.* iz 1942. godine.

Filmski redatelj Karl Ritter (1888.-1977.) u povijest njemačkog filma ušao je kao rodonačelnik novog filmskog žanra – tzv. *Zeitfilme*. Termin *Zeitfilme* označavao je one filmove koji su se bavili sadašnjim vremenom – vremenom u kojem je Njemačka bila u ratu ili se za njega pripremala. Dakle, *Zeitfilm* označava film čija je radnja smještena na front, a glavni su likovi vojnici sa svojim požrtvovnim pričama.¹¹ Dakle, uz uobičajene muzičke komedije i vebne filmove iz njemačke povijesti, pravac koji je inaugurirao Ritter trebao je zaokružiti *Weltanschauung* filmskoga posjetitelja u Njemačkoj u vrijeme Trećeg Reicha. Njegovi najpoznatiji filmovi *Verräter (Izdajica, 1936.)*, *Patrioten (Domoljubi, 1937.)*, *Pour le Mérite (Orden za zasluge, 1938.)*, *Kadetten (Kadeti, 1939./1941.)* i *Stukas (Štuke, 1941.)* već su i svojim zvučnim nazivima doslovno simbolizirali militarističke *Zeitfilme*, stoga i ne čudi njihova (svojedobna) velika popularnost. Gotov svi filmovi Karla Rittera bili su iznimno gledani u njemačkim kinima, a time i vrlo profitabilni.¹²

Ipak, i Karl Ritter je, bez obzira na svoje filmove koji su sustavno veličali nacionalsocijalistički pokret i visoke nacističke dužnosnike (npr. Hermanna Göringa u filmu *Pour le Mérite* iz 1938.), čak bio predmet propagandnih rasprava Adolfa Hitlera i Josepha Goebbelsa. Tako je jednom prilikom zabilježeno da je, često nezadovoljan Ministrovom politikom na području filma, Führer kritizirao njemačke filmske redatelje. Ministar je Führeru tada spomenuo kako Karl Ritter proizvodi »dobre nacionalističke filmove«. Führer je odgovorio: »Da, neki su domoljubni u općem smislu, ali niti jedan od njih nije Nacionalsocijalistički!«. ¹³ Ovakvo neslaganje oko filmova Karla Rittera možda je, na neki čudan način, svoj odjek našlo i u NDH. U studenom 1942. godine, u zagrebačkim se kinima prikazivao Ritterov film *G.P.U.* Međutim, njegova je najava u novinama u NDH izazvala poprilične probleme.

Film pripada onoj skupini njemačkih filmova koji su se bavili antisovjetskom propagandom.¹⁴ Danas naziv *G.P.U.* malo koga izvan uskog povjesničarskog kruga

¹⁰ Da su se odredbe Okružnice i ozbiljno provodile, potvrđuje slučaj kažnjavanja zagrebačkog kina Croatia zbog reklamiranja filma *Posljednji dani Pompeja*. Kino Croatia, smješteno u Ilici 31 (danas je to kazalište Kerempuh), plakat u filmu dodalo je i zanimljiv podnaslov »Ljubav, razvrat, orgije«. Pročelnik Državnog izvještajnog i promidžbenog ureda kod Predsjedništva Vlade, dr. Vilko Rieger, odredio je da se zbog toga kino Croatia kazni globom od 5000 kn. Više o slučaju usp. prepisku Državnog slikopisnog zavoda »Hrvatski slikopis« Marijana Mikca i spomenutog dr. Vilka Riegera, od 9. 10. 1942. i 4. 11. 1942., u Hrvatskom državnom arhivu pod signaturom HR HDA 237. Glavno ravnateljstvo za promičbu pri Predsjedništvu Vlade Nezavisne Države Hrvatske, Opći spisi, IIIK/11, kut. 27.

¹¹ Filmografiju Karla Rittera vidi u Rentschler 1996, str. 285.

¹² Detaljne zarade njemačkih filmova iz doba Trećeg Reicha vidi u Appendixu knjige Welch 1983 (2006²), str. 269-270.

¹³ Leiser, 1974, str. 12.

¹⁴ Toj skupini prominentnih njemačkih antisovjetskih filmova pripadaju još *SA-Mann Brand*, *Hitlerjunge Quex*, *Hans Westmar*, *Flüchtlinge*, *Um das Menschenrecht*, *Friesenot* i *Weißer Sklaven*. Više o toj vrsti filmova vidi, npr. Courtade/Cadars 1975, str. 174.

podsjeca na svoje pravo značenje. *O.G.P.U. (Objedinennoe Gosudarstvennoe Poliit-českoje Upravlenie)*,¹⁵ kratica je sovjetske tajne službe, koja je djelovala od 1922. do 1934. godine. Ona je vrlo brzo iz naziva izgubila prvu riječ te postaje poznata kao *G.P.U.*

Služba (*O.*)*G.P.U.* razvila se iz zloglasne *Čeka-e* (Črezvičajnaja komissija po bor'be s kontrarevolucijej i sabotažem),¹⁶ utemeljene 1917. godine, a prethodila je (danas ipak relativno) poznatom *NKVD-u* (*Narodnyj Komissariat Vnutrennih Del*),¹⁷ koji djeluje od 1934. do 1946. godine, *MVD-u* (*Ministerstvo Vnutrennih Del*)¹⁸ utemeljenom 1946. i (najpoznatijem) *KGB-u*.¹⁹

U nacističkoj njemačkoj film je imao nekoliko propagandnih zadaća.²⁰ Jedna od njih bila je i odražavanje ideološke borbe nacističkog pokreta protiv sovjetske Rusije, nakratko neisticane u vrijeme trajanja pakta o nenapadanju (1939.-1941.).²¹ Nakon što je akcijom *Barbarossa* Njemačka napala SSSR, postalo je jasno da će film, zvučnog imena *G.P.U.*, privući mnogo pažnje. Scenarij je nastao prema ideji Andrewsa Engelmana, koji je ujedno i koscenarist, ali i glavni glumac u filmu. Uz njega, nastupila je i Laura Solari kao zamamna plavuša Olga.

Priča filma prati Olgu Fedorovnu, uspješnu violinisticu, koja za vrijeme svog koncerta u publici prepoznaje Nikolaja Bokšu, agenta *G.P.U.*-a, koji je 1918. godine pobio njenu obitelj. Zbog toga ona postaje *G.P.U.*-ov agent, isključivo s namjerom da mu uđe u trag. Kad ga pronađe, Bokša se u nju zaljubljuje. Usput Olga upoznaje mladi par, baltičkog studenta i njegovu zaručnicu, koje *G.P.U.* također progoni, a zatim u Rotterdamu zatvara i muči. Na kraju, nakon zajedničkog putovanja Europom (Riga, Kowno, Moskva, Rotterdam, Pariz), Olga prijavljuje Bokšu za izdaju. Služba ga likvidira, no Olga odbija ponuđeno joj odlikovanje, otkrivajući svoje razloge pristupanju tajnoj službi. Shvaćajući bezizlaznost situacije, Olga si oduzima život. U međuvremenu, u svibnju 1940. njemačka vojska ulazi s tenkovima u Rotterdam i oslobađa dvoje mladih, nudeći publici ipak svojevrsni sretni završetak.²²

---

¹⁵ U prijevodu: »Ujedinjena državna politička uprava«.

¹⁶ U prijevodu: »Izvanredna komisija/povjerenstvo za borbu s kontrarevolucijom i sabotažom«.

¹⁷ U prijevodu: »Narodni komesarijat/povjereništvo unutarnjih poslova«.

¹⁸ U prijevodu: »Ministarstvo unutarnjih poslova«.

¹⁹ Hvala mr. Ivi Škrabalu za detaljna pojašnjenja, transkripciju i prijevode predstojećeg *tajnoslužbovskog* nazivlja. Podaci preuzeti iz e-maila mr. Ive Škrabala autoru 20. 2. 2007.

²⁰ Welch, D. *The Third Reich Politics and Propaganda*. London, New York, 1993. (2002³)

²¹ Usp. Feder, G. *Das Program der N.S.D.A.P.* München, 1939.

²² Već od napada na Rusiju, a posebice između početka snimanja i premijere, njemačke su novine često donosile detaljna izvješća o zločinima koje je počinila *G.P.U.* kao ekspozitura »židovsko-boljševičke urote«. Te su tekstove objavljivale i najčititanije njemačke novine u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj – *Neue Ordnung* i *Signal*. Tu su se detaljno razlagali zločini koje su agenti *G.P.U.*-a činili diljem Europe – usp. Aleksejevič Poljakov, I. GPU., Zwangsjacke des russischen Volkes. *Neue Ordnung* (Berlin). 14, 28. 9. 2007., str. 6; Glaser, H. Der Strafvollzug der GPU. *Neue Ordnung* (Berlin). 24, 6. 12. 1941., str. 6; Užas. *Signal* (Zagreb/Berlin). 2, 16. 8. 1941., str. 15. Otprilike na tom tragu nastala je i priča filma. Razne verzije sadržaja filma *G.P.U.* usp. u Welch 1983 (2006²), str. 214-215; Leiser 1974, str. 44-45; Courtade, Cadars 1975, str. 177-178. Film se inače čuva u Bundesfilmarchivu u Berlinu.

Slika 1. Reklama za film G.P.U. iz hrvatskog izdanja njemačkog Signala

Svoj repertoarni život u njemačkim kinima *G.P.U.* je započeo svečanom premijerom, 14. kolovoza 1942. godine u Berlinu.²³ Iako nije obilovao njemačkim glumačkim zvijezdama onog vremena²⁴ (Solari i Engelmann to svakako nisu bili), film je na kino-blagajnama u Njemačkoj bio razmjerno popularan. U proizvodnju filma uloženo je 1.849 RM,²⁵ dok se ukupna zarada popela na 3.500 RM, što se u to vrijeme smatralo solidnim dobitkom. Zanimljivo je da je u novinama u NDH film

²³ Rentschler 1996, str. 257.

²⁴ Poput Zarah Leander, Kristine Söderbaum, Marike Röck, Willya Fritcha, Heinricha Georgea i Emila Janningsa.

²⁵ Reich Mark.

prvi put predstavljen 15. lipnja 1942. godine, čak dva mjeseca prije njegove svjetske/njemačke premijere.²⁶ U drugom broju novog, svega mjesec dana starog, mjesečnika za film pod nazivom *Hrvatski slikopis* objavljen je iznimno neobičan sadržaj filma – točnije sadržaj samo jednog (!) prizora:

Svršetak strašnog zločinca GPU agenta Bokše

Olga Feodorovna (Laura Solari) vidi u gledalištu ubojicu svojih roditelja i braće
Snimka: Ufa

Novi vlasnik lijepog imanja Bokša bit će zadovoljan. Sve je već pripremljeno za njegov dolazak na imanje u Bretagni. Tako prezaposleni čovjek, kao što je on, ne može se još brinuti za kojejkakve stvari, koje moraju urediti upravitelji i mali namještenici. Općinski činovnici potajno se smješkuju. Tko je taj Nikolaj Bokša? Prije svega to je čovjek, koji ima veoma mnogo novaca. On je Rus, i kako govore, diplomat. Boljševik, koji je kupio imanje u Bretagni. Sad je postao i »francuski državljani«. Tko bi mogao i tko bi htio da mu sad ovdje dokaže, da je on svoj veliki imetak stekao s najstrašnijim zločinima, ubijanjem i trovanjem, da je na tome novcu krv bezbrojnih ljudi?

Izvanredno lijepa žena, Olga Feodorovna, nalazi se u pratnji Nikolaja Bokše. Je li se iza njezine bijeloga čela kriju krvavi zločinački nacrti? — Teško, jer ta tajanstvena žena često odaje dobrotu svoga srca i to više, nego što bi htjela.

Daleko od Moskve nalazi se dvorac u Bretagni, ali Nikolaj Bokša zna, da ga ruka GPU-a može ovdje stići, ako

Zaljubljeno gleda Bokša, agent GPU-a, lijepa Olga Feodorovnu. U njezinoj prisutnosti postaje on neoprezan
Snimka: Ufa

Proreketan od GPU naboja, Bokša je »likvidiran«
Snimka: Ufa

Tako je umjetnica na gulama (Laura Solari), koja hoće osvetiti svoja pombljana obitelji, svjedokinja strahovitih zločina
Snimka: Ufa

se bude saznalo za njegovu izdaju boljševičkog zločinačkog djela. Ali tko bi njega ovdje izdao? Ovdje nitko ne pozna njegov zločinački pređživot. Olga Feodorovna osobito mu je odana. Ali unatoč toga on svim svojim silama nastoji, što jače osigurati svoju sigurnost. Obuzima ga sve veći nemir. On se boji svakog bezazalnog posjetnika, trza se na svaki šum. On, koji je nekad zvjerski i bez ikakve griznje savjesti svoje pouzdanike na zahtjev Moskve »likvidirao«, sad živi stalno u strahu pred napadajima na svoj život. Nije li Olga Feodorovna posljednjih dana uzrujana i razdražljiva? Nije li u njenim očima, koje inače blago i nježno gledaju, u trenutcima, kad ona misli, da je nitko ne vidi, neki neslovim izražaj? I — jedne večeri dogodila se strahovita stvar. Pred Nikolajem Boškom se pojavila golemu sjena, ispunila je cijelu sobu i stala ga gušiti. Pogled Nikolaja Bokše pao je na Olgu Feodorovnu, koja je pobjedonosno promatrala njegovu posljednju borbu. Olga Feodorovna, za koju je mislio, da ga ona ljubi, no koja je njegovu ljubav samo za to trpjela, jer je bila uvjeren, da će tako sigurnije s njime obracunati, da će uništiti zvjerskoga zločivora.

S tim dramatskim prizorom svršava jedan dio napetog Ufinog slikopisa »GPU«, čiji je redatelj prof. Karlo Ritter. Glavne uloge glume Laura Solari, Andrews Engelmann, Marina von Ditmar, Will Quadflieg, Karl Haubenreiser i Albert Lippert.

Slika 2. Sadržaj jednog prizora filma G.P.U. (Hrvatski slikopis, lipanj 1942.)

²⁶ Svršetak strašnog Zločinca GPU agenta Bokše. *Hrvatski slikopis* (Zagreb), 2(1942), str. 15.

Velika želja da se film predstavi kino-posjetiteljima NDH, kao i da se *pripremi teren* za veliku zaradu, na trenutak je stavila po strani odredbe o reklamiranju filmova u NDH, donesene nekoliko dana nakon uspostave NDH.

Kako se, kao što je već spomenuto, i od hrvatskih kino-posjetitelja očekivalo da u velikom broju posjećuju projekcije *G.P.U.*-a, na film se, šest mjeseci nakon prve reklame, hrvatski čitatelji upozoravaju u prosinačkom broju časopisa *Hrvatski slikopis*. Filmu Karla Rittera posvetio je *Hrvatski slikopis* čak čitavu stranicu. Kako se ovaj broj filmskoga mjesečnika na kioscima u Zagrebu pojavio već 1. prosinca 1942., jasno je da je reklama za film, ovaj put bez ikakvog sadržaja (osim nekoliko rečenica ispod fotografija iz filma), osmišljena tijekom mjeseca studenog. To je važno iz razloga što će, za razliku od mjesečnika, reklama za *G.P.U.* u dnevnim novinama izazvati, u najmanju ruku, paniku.

Najčitnije dnevne novine u NDH, *Nova Hrvatska*, u utorak, 24. studenoga 1942., na predzadnjoj stranici objavile su sljedeći oglas:²⁷

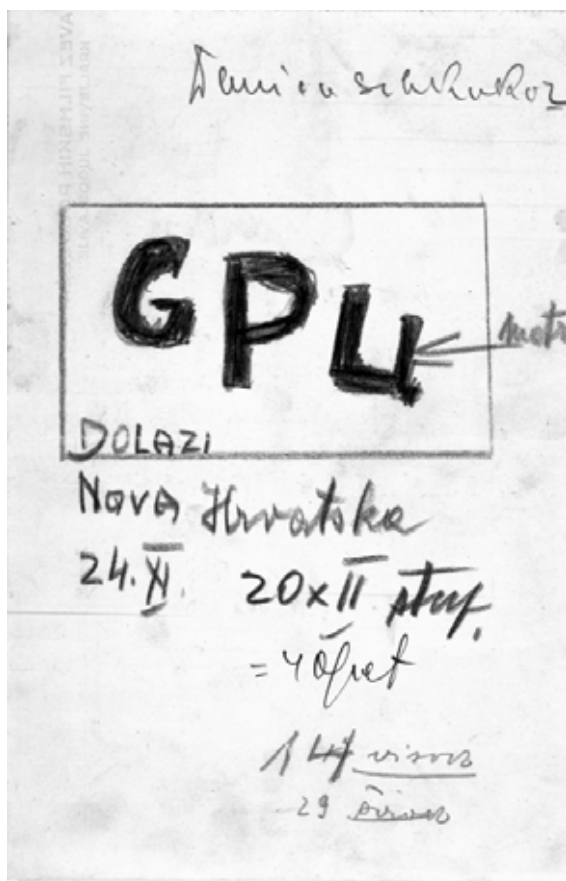
Slika 3. Reklama za film G.P.U. (Nova Hrvatska, 24.studenoga 1942.)

»DOLAZI GPU« - dvije riječi, s kojih kaplje krv, imale su gotovo razornu moć. Vrlo brzo, tijekom dana, u uredništvu *Nove Hrvatske* shvatilo se, najvjerojatnije nakon bijesnih telefonskih poziva iz Glavnog Ravnateljstva za promidžbu²⁸ sa zahtjevom za pismenim očitovanjem, da je napravljen veliki propust. Naime, ustaške vlasti protumačile su da reklama objavljena u tom obliku uopće ne najavljuje *film* – nigdje se, naime, ne spominje da se radi o filmu imena *G.P.U.* Iako je 1942. godine

²⁷ Sve oglase za *G.P.U.* skenirao je Središnji Fotolaboratorij Hrvatskoga državnog arhiva, zaposlenicima dugujem zahvalu na ukazanoj pomoći.

²⁸ Ovo, glavno propagandno tijelo u NDH, osnovano je 20. 10. 1942. godine, zamijenivši dotadašnji Državni izvještajni i promidžbeni ured – usp. Zbornik zakona i naredaba NDH. Zagreb, 1942., odredba broj 34.868-II-706-1942. od 20. 10. 1942., str. 1311.

aktualna sovjetska tajna služba NKVD a ne *G.P.U.*, *endehaškom* neprijatelju ovime se dao neplanirani medijski prostor, čiji je kontekst, iz samo dvije riječi, krajnjem korisniku – čitatelju – ostao nejasan. Gdje dolazi *G.P.U.*? Dolazi li to *G.P.U.* u NDH? Jesu li njihovi agenti izveli diverziju u tiskari i pokušali proširiti strah među čitateljima? Slavi li to ustaški režim, iz nekog neobjašnjivog razloga »židovsko-boljševičku« tajnu službu *G.P.U.*? Kako se prema tome opredijeliti? Pitanja su to koja su morala prolaziti glavama kako čitatelja, tako i zaposlenika *Nove Hrvatske*. No, bilo je kasno za reakciju, jer se *Nova Hrvatska* toga dana prodavala jednako dobro kao i obično. Zaposlenici kina »Danica«, od kojih je netko predao oglas *Novoj Hrvatskoj*, svjesni propusta, pokušali su ispraviti pogrešku kako se ne bi ponovila drugi dan. Donijeli su, tog istog dana, 24. studenoga 1942., u uredništvo novu matricu za tisak oglasa koji je trebao biti objavljen 25. studenoga 1942., prepravivši ovaj put slova u uglasta, očito nesvjesni da je kapanje krvi najmanji problem u oglasu.

Slika 4. Skica neobjavljene reklame za film G.P.U.

Bilo je to previše za glavnog urednika *Nove Hrvatske* Franju Dujmovića. On istog trena piše pismo Nadstojniku Odsjeka za novinstvo Glavnog ravnateljstva za promičbu Ivi Bogdanu. Pismo donosim u prijepisu:²⁹

Uredništvo

Nova Hrvatska
Ulica Dra Šufflaya 28a
Brzoglas 30-93

Zagreb, 24. studenoga 1942.

S-876/42

Odsjek za novinstvo,
Zagreb.

U savezu s oglasom »Dolazi GPU« u jučerašnjem broju dao je slikokaz »Danica« ovaj oglas, koji Vam u originalu pod 1/ dostavljam zajedno s klišejem.

Nadalje isti slikokaz ponovno daje oglas za današnji broj s drugim slovima takodjer s matricom. Uprava je oglas primila kao trgovački posao ne računajući s promičbenim momentom. Oglas u ovoj formi danas ne ćemo donieti.

Za Dom spremni!

Ravnatelj:

(vlastoručni potpis Franje Dujmovića)

Pismu je priložio i izrezani oglas od 24. studenoga 1942. kao i nacrt za drugi oglas – onaj neobjavljeni, za 25. studenoga 1942. I bili bismo ostavljeni s velikim upitnikom iznad glave, ne znajući da je došlo do opstruiranja u samoj tiskari ili ne, da, srećom, nije sačuvan artefakt koji razrješava ovaj promidžbeni problem. U Hrvatskom državnom arhivu čuva se tako, u Dujmovićevom pismu spomenuta klišejmatica prvog oglasa predanog *Novoj Hrvatskoj*.³⁰

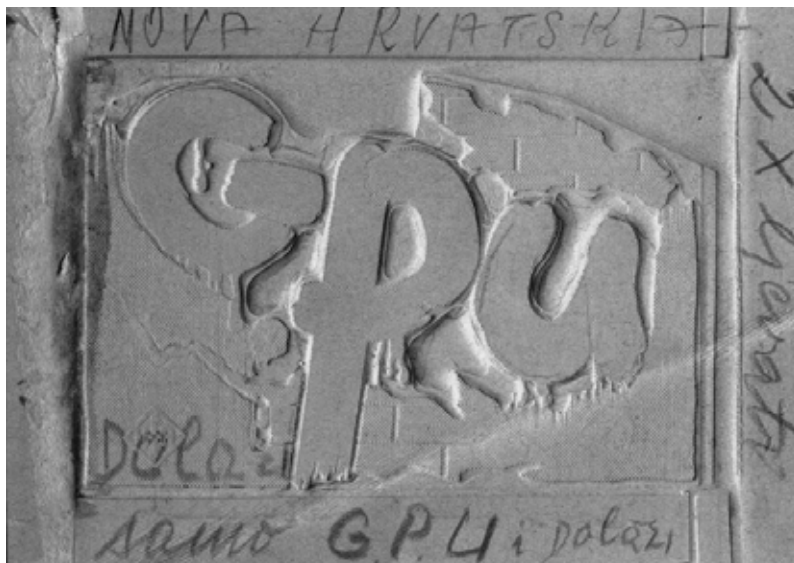
Detaljnim pregledom klišeja postaje jasno da je izvorna reklama zamišljena iznimno efektivno.³¹ Na razrušenom zidu ispisano je, poput grafita, debelim namazom boje/krvi »GPU«, a u lijevom donjem kutu jasno se vidi prepoznatljivi grb UFA-e, produkcijske kuće koja je proizvela film. Također se jasno vidi i da je netko donio odluku i olovkom preko grba »UFA« napisao »Dolazi«. Kako bi bio siguran da je dobro shvaćen, ispod je još jednom, nedvosmisleno, nadopisao: »samo G.P.U i Dolazi«. Time je i nedvojbeno potvrđeno da je reklama u *Novoj Hrvatskoj* namjerno promijenjena. Također je jasno da, u slučaju da je reklama objavljena u izvorniku, uopće ne bi došlo do problema: grb UFA-e bi jasno signalizirao da se radi o filmu, čime bi sav prostor za paniku bio otklonjen.

---

²⁹ Pismo je sačuvano u HR HDA 237. Glavno ravnateljstvo za promičbu pri Predsjedništvu Vlade Nezavisne Države Hrvatske, Opći spisi, 1942, kut. 6.

³⁰ Hvala Ivanu Majdaku na izvrsnoj fotografiji klišeja oglasa za *G.P.U.*

³¹ Iako za to nema definitivne potvrde, klišeje je vjerojatno izrađen prema izvornoj njemačkoj zamisli o reklamiranju filma.

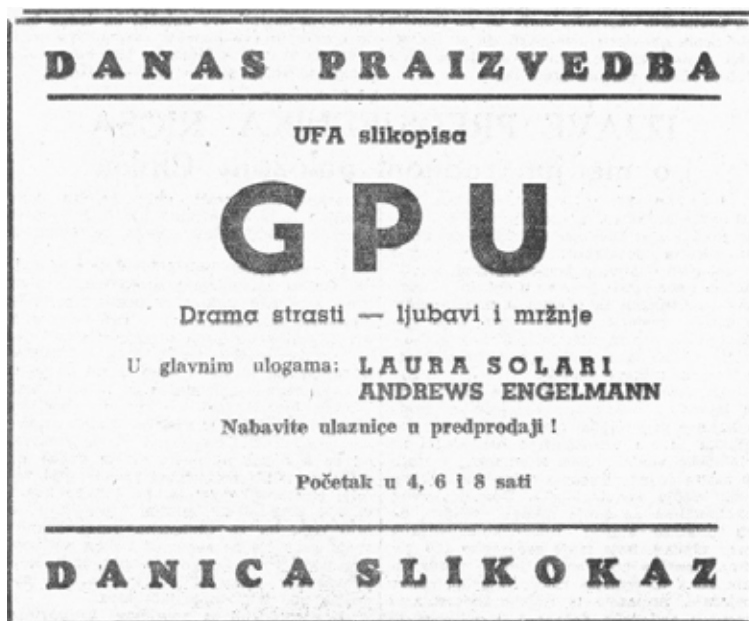
Slika 5. Matrica za tisak/klišeј reklame za film G.P.U. (HR HDA 237)

Tko je počinitelj ove male (ne)namjerne sabotaze otkriva nam pismo koje spomenuti Nadstojnik Odsjeka za novinstvo Glavnog ravnateljstva za promičbu Ivo Bogdan piše Ravnatelju Glavnog ravnateljstva za promičbu Matiji Kovačiću. U tom ga pismu upozorava na nastali problem, navodeći među ostalim da je kino »Danica«, posredno u vlasništvu Glavnog Ravnateljstva za promidžbu, objavilo oglas u *Novoj Hrvatskoj* »koji je veoma nezgodan«. Navodi također da je izrekao »odnosne upute i opomene«, no kao glavnog krivca ističe se »g. Tompa, od slikokaza »Danica«, koji je dao takav nalog...«.³²

Hrvatska premijera filma napokon je održana u petak 27. studenoga 1942. u kinu Danica, koje se nalazilo u Nikolićevoj ulici br. 7.³³ Tog je dana *Nova Hrvatska*, na jedanaestoj stranici, donijela posve izmijenjeni oglas za *G.P.U.* Reklama ovaj put nije prijetila dolaskom ruske tajne službe već je, pretrpana podacima, jasno pozivala na film.

³² HR HDA 237. Glavno ravnateljstvo za promičbu pri Predsjedništvu Vlade Nezavisne Države Hrvatske, Opći spisi, 1942, kut. 11.

³³ Nikolićeva ulica današnja je Teslina, dočim je slikokaz *Danica* današnje kazalište ZKM. Bilo je to jedno od dva zagrebačka kina koje je bilo u vlasništvu Državnog slikopisnog zavoda »Hrvatski slikopis« – Croatia film, čime je, jasno, promidžbeni problem filma *G.P.U.* itekako postao važan na višoj razini. Usp. reklamu za DSZ »Hrvatski slikopis« u Cerovac, M. *Slikopis (film)*. Zagreb, 1943., str. 131.

Slika 6. Nova reklama za film G.P.U. (Nova Hrvatska, 27. studenoga 1942.)

Svega dva dana kasnije, 29. studenoga 1942., *Nova Hrvatska* je konačno objavila vrlo zanimljiv prikaz/kritiku filma (datiranu u zaglavlju s 28. studenoga 1942.):

Potresni dokumenti o zločinačkoj djelatnosti G.P.U-a. Izvanredni uspjeh praizvedbe uzbudljivog slikopisa »G.P.U.« u Danici.

[...] To je dokumentarni slikopis, izpunjen u svakom metru od uzbudljivog i potresnog sadržaja. Redatelju prof. Karlu Ritteru uspelo je stvoriti djelo koje ostavlja duboki dojam. Dobili smo pravu optičku reportažu. Radjaju se potresne slike koje pokazuju u svakoj sceni kakvu bi strahovitu sudbinu doživio civilizirani svijet, da je komunizam mogao napredovati.

U ovom slikopisu dolaze osobito do izražaja akustička sredstva: čuju se mukli koraci u dubokim podrumima, stenjanje i vikanje, eksplozije, hitci i uzbuna. Snažno je takodjer i glazbeno podcrtavanje. Sadržaj, koji je upravo »nabijen« od napetosti, napisali su pored redatelja još dva druga autora. Jedan od njih, Engelmann, igra izvidnika Boška. Podlost i zloba ovog nečovjeka dolaze s tako uvjerljivim sredstvima do izražaja, da su utisci upravo nezaboravljivi. Mlada Talijanka Laura Solari iznenadila je svojim izražajnim sredstvima. Redatelj je vodio čitav ansambl u dinamičkom porastu svih mogućih sredstava napetosti. Tko će god gledati ovaj potresni slikopis bit će duboko zahvalan njemačkoj oružanoj sili, da je oslobodila Europu od ove najveće opasnosti, koja joj je ikad prietila.³⁴

³⁴ Potresni dokumenti o zločinačkoj djelatnosti G.P.U-a. Izvanredni uspjeh praizvedbe uzbudljivog slikopisa »G.P.U.« u Danici. *Nova Hrvatska* (Zagreb). 281, 29. 11. 1942., str. 8.

Međutim, i u tom se tekstu potkrala greška. Naime, kod spominjanja likova u filmu, lik kojeg igra Andrews Engelmann, Nikolaj Bokša, u tekstu se spominje dva puta.³⁵ Oba puta on se naziva Boško (sic!). Ovaj podatak nudi mnogo prostora različitim promišljanjima. Možemo, primjerice, zamisliti kako je netko u tiskari ponovno izvršio malu sabotazu promijenivši ime agenta Bokše u ime tada iznimno poznatog Boška – legendarnog Boška Buhe, koji je upravo tih dana, na tzv. Oslobođenom teritoriju javno pohvaljen od Josipa Broza Tita (a ne smijemo zaboraviti da i partizanska propaganda u isto vrijeme aktivno djeluje po Zagrebu). S druge strane, nevjerovatan je podatak da je Boško Buha poginuo godinu dana kasnije, upravo na dan kada je taj tekst napisan. No, kako promišljanjima (realnim i nerealnim) ne bi bilo kraja – ostanimo vjerni suhoparnim činjenicama koje nas navode na zaključak da je jednostavno došlo do nenamjerne tiskarske pogreške.

Unatoč smirivanju situacije, u kojoj je, zasad na nepoznati način, nastradao jedino ozloglašeni gospodin Tompa iz kina »Croatia«, propaganda G.P.U.-a na ovim prostorima nije time prestala. Film se u siječnju 1943. prikazivao i u kinu *Tomasijev slikokaz* u Varaždinu i to kao »G.P.U. kriminalni veleslikopis«.³⁶ Ovakvo pretjerivanje s podnaslovom, prema zasad sačuvanim i pronađenim podacima, nije uzrokovalo nikakvu globu za nepoštivanje ranije spomenutih odredbi Okružnice o filmskoj reklami. Vjerojatno je bilo sasvim jasno da je ekonomski moment mnogo važniji od onog načelnog/legislativnog, pa je preko ovoga šutke prešlo.

Da su prikazivanju filma u NDH i sami Nijemci davali na važnosti, pokazuje nam serija članaka objavljujivana u *Film Kurieru* u prosincu 1942.³⁷ No, svakako najvažniji je onaj iz početka siječnja 1943., u kojem se navodi da je film G.P.U., nakon 17 dana prikazivanja, u Zagrebu imao 32.000 gledatelja.³⁸ Ova brojka ujedno je i jedna od najvećih uopće u postojanju NDH, čime se dodatno potvrđuje da je reklama odradila svoje.

Iznimno je zanimljiva i reklama koju je film imao u susjednoj (okupiranoj) Srbiji. Hrvatska kinoteka (pri Hrvatskom državnom arhivu) čuva katalog njemačke filmske produkcije u distribuciji Jugo-istok³⁹ filma za godište 1942./1943. U njemu se, među ostalim, najavljuje i film G.P.U. Iako odbačena u NDH, ideja sa kapanjem krvi očito nikoga nije pretjerano uzбудila u Beogradu. Naslov samog filma s kojeg kaplje krv tiskan je u plavoj boji (budući da je reklama dvobojna), tako da je i krv plava.

---

³⁵ Gornji fragment je završni dio cjelokupnog teksta iz *Nove Hrvatske*.

³⁶ Raspored kino-predstava za razdoblje 31. 12. 1942. do 5. 1. 1943. u Tomasijevom slikokazu u Varaždinu čuva se u HR HDA 907. Zbirci stampata. Posebno sam zahvalan Rajki Bućin, načelnici Odsjeka za novije arhivsko gradivo, koja mi je otvorenošću i velikom stručnošću uvelike olakšala rad i pomogla u istraživanju (i snalaženju) među velikim brojem tiskanih materijala Zbirke stampata.

³⁷ *Film Kurier* (Berlin). 282(1942). 1. prosinca, str. 1; 288(1942). 8. prosinca, str. 2.

³⁸ M. A. Neues aus Kroatien (Von unserem Korrespondenten). *Film Kurier* (Berlin). 4(1943). 6. siječnja, str. 2. Brojka od 32.000 gledatelja odnosi se samo na Zagreb – još uvijek je nemoguće izračunati ukupan broj posjetitelja za taj film, budući da podaci za ostala kina u NDH koja su prikazivala G.P.U. ne postoje.

³⁹ Tvrtka Jugoistok-film d.d. osnovana je u Beogradu 26. 8. 1941. godine. Uvozila je na područje Srbije filmove iz kataloga UFA-e, a nakon objedinjavanja svih njemačkih proizvodnih kuća u UFI, i ostale filmove drugih produkcijskih kuća – više o Jugoistok-filmu vidi Savković, M. *Kinematografija u Srbiji tokom Drugog svjetskog rata 1941-1945*. Beograd, 1994. str. 54. i dalje.

Slika 7. Reklama filma G.P.U. za Srbiju 1942/43.

Sve navedeno nesumnjivo potvrđuje da su propagandni problemi, u vrijeme kada se Hrvatska utjecala njemačkom idealu, bili sveprisutni. U velikoj želji da gotovo doslovno preslikaju njemački model, propagandni stručnjaci NDH pokušali su na domaćeg kino-posjetitelja aplicirati modele reklame za koje su, ne bez razloga, smatrali da će ljude dodatno potaknuti na posjet kinima. Ipak, kombinacija stvarne i autocenzure, kao i političke (i svake druge) represije, rezultirali su čestim buknućem brojnih problema – problema koji će, nagomilani i nerazriješeni, samo pridonijeti konačnom padu NDH i njene propagandne ideje.⁴⁰ Bez obzira na sporadične i kvalitetne, ali odbačene prijedloge, zamišljene kako bi propagandni aparat znatno bolje (i u konačnici uspješnije) funkcionirao.⁴¹

Izvori i literatura

Svršetak strašnog zločinca GPU agenta Bokše. *Hrvatski slikopis* (Zagreb). 2(1942), str. 15.

Novi UFA-slikopis »GPU«. *Hrvatski slikopis* (Zagreb). 7(1942), str. 4.

⁴⁰ Jareb, M. Propaganda u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (u tisku).

⁴¹ U HR HDA 907. Zbirci stampata (kut. 14 (492), inv. br. 873) čuva se prijedlog reforme promidžbe u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj koji je izradio dopukovnik Josip Mrmić (spis je nepotpisan, ali je iz pismene reakcije na njega jasno tko je autor). Detaljno izrađen, otvoren i inteligentno postavljen, taj je prijedlog, u svojem elaboratu koji se čuva u nastavku gornjeg spisa, 19. 11. 1943. odbio prof. Daniel Crljen, ravnatelj Glavnog ravnateljstva za promidžbu. Zahvaljujem Slavici Pleše koja me svojedobno upozorila na taj dokument.

GPU (klišej za tisak). HR HDA 237. Glavno ravnateljstvo za promičbu pri Predsjedništvu Vlade Nezavisne Države Hrvatske, Opći spisi, 1942, kut. 6.

GPU dolazi, Danica slikokaz (neobjavljeni oglas). HR HDA 237. Glavno ravnateljstvo za promičbu pri Predsjedništvu Vlade Nezavisne Države Hrvatske, Opći spisi, 1942, kut. 6.

GPU dolazi. *Nova Hrvatska* (Zagreb). 276(1942). 24. studenoga, str. 11.

Danas praizvedba UFA slikopisa G.P.U. *Nova Hrvatska* (Zagreb). 279(1942). 27. studenoga, str. 11.

Potresni dokumenti o zločinačkoj djelatnosti G.P.U-a. Izvanredni uspjeh praizvedbe uzbudljivog slikopisa »G.P.U.« u Danici. *Nova Hrvatska* (Zagreb). 281(1942). 29. studenoga, str. 8.

Tomasijev slikokaz, raspored kino-predstava za razdoblje 31. 12. 1942. do 5. 1. 1943. u Varaždinu. HR HDA 907. Zbirka stampata.

Pismo Ive Bogdana Matiji Kovačiću od 25. 11. 1942. HR HDA 237. Glavno ravnateljstvo za promičbu pri Predsjedništvu Vlade Nezavisne Države Hrvatske, Opći spisi, 1942, kut. 11.

Crljen, D. Osnova za reorganizaciju promičbe. HR HDA 907. Zbirka stampata, kut. 14 (492), inv. br. 873.

Pismo F. Dujmovića Ivi Bogdanu od 24. 11. 1942. HR HDA 237. Glavno ravnateljstvo za promičbu pri Predsjedništvu Vlade Nezavisne Države Hrvatske, Opći spisi, 1942, kut. 6.

Pismo M. Mikca od 4. 11. 1942. Redarstvenoj oblasti za grad Zagreb (o reklamama za film Posljednji dani Pompeja). HR HDA 237. Glavno ravnateljstvo za promičbu pri Predsjedništvu Vlade Nezavisne Države Hrvatske, Opći spisi, IIIK/11, kut. 27.

Mrmić, J. Promičba u Hrvatskoj. HR HDA 907. Zbirka stampata, kut. 14 (492), inv. br. 873.

Pismo V. Riegera od 9.10.1942. Redarstvenoj oblasti za grad Zagreb (o reklamama za film Posljednji dani Pompeja). HR HDA 237. Glavno ravnateljstvo za promičbu pri Predsjedništvu Vlade Nezavisne Države Hrvatske, Opći spisi, IIIK/11, kut. 27.

Jugoistok-film d.d. Katalog filmske produkcije 1942/1943. Beograd, 1942.

Najviša mjera socijalističke zaštite. *Signal* (Zagreb/Berlin). 1(1942). 9. svibnja, str. 16.

Neues aus Kroatien. *Film Kurier* (Berlin). 282(1942). 1. prosinca, str. 1.

Neues aus Kroatien. *Film Kurier* (Berlin). 288(1942). 8. prosinca, str. 2.

Spomen-knjiga prve obljetnice Nezavisne Države Hrvatske 10. 4. 1941.–10. 4. 1942. Zagreb, 1942.

Užas. *Signal* (Zagreb/Berlin). 2(1941). 16. kolovoza, str. 15.

Zbornik zakona i naredaba NDH. Zagreb, 1942.

- Cerovac, M. *Slikopis (film)*. Zagreb, 1943.
- Courtade, F., Cadars P. *Geschichte des Films im Dritten Reich*. München, 1975.
- Feder, G. *Das Program der N.S.D.A.P.* München, 1939.
- Glaser, H. Der Strafvollzug der GPU. *Neue Ordnung* (Berlin). 24(1941). 6. prosinca, str. 6.
- Leiser E. *Nazi Cinema*. London, 1974.
- M. R. Neues aus Kroatien. *Film Kurier* (Berlin). 303(1942). 28. prosinca, str. 3.
- M. A. Neues aus Kroatien (Von unserem Korrespondenten). *Film Kurier* (Berlin). 4(1943). 6. siječnja, str. 2.
- Mikac M. *Tri godine rada Hrvatskog slikopisa*. Zagreb, 1944.
- Aleksejevič Poljakov, I. GPU. Zwangsjacke des russischen Volkes. *Neue Ordnung* (Berlin). 14(2007). 28. rujna, str. 6.
- Rafaelić, D. The Influence of German Cinema on Newly Established Croatian Cinematography, 1941-1945. *Cinema and the Swastika. The International Expansion of Third Reich Cinema*. Houndsmills, Basingstoke, Hampshire, New York, 2007.
- Rentschler, E. *The Ministry of Illusion. Nazi Cinema and its Afterlife*. Cambridge, London, 1996.
- Savković, M. *Kinematografija u Srbiji tokom Drugog svetskog rata 1941-1945*. Beograd, 1994.
- Welch, D. *Propaganda and the German Cinema 1933-1945*. London, New York, 1983. (2006²)
- Welch, D. *The Third Reich Politics and Propaganda*. London, New York, 1993. (2002³).

Summary

PROBLEM OF PROPAGANDA OF THE GERMAN FILM G.P.U. IN THE INDEPENDENT STATE OF CROATIA

Karl Ritter's G. P. U. (1942) is one of the renowned German films made during Nazi-regime. With its anti-soviet message, it was designed to accomplish propagandistic task in Germany as well as in other German satellite countries. Showing of that film in the Independent State of Croatia was followed by large mass-appeal, which was, as it was said, a result of right propaganda incitements by those appointed for it. However, just before film opening, sort of propagandistic war broke

out, threatening to disturb successful showing of the film in the cinemas across the country. One particular thing was really problematic: newspaper advertising of the film itself. Namely, somebody (non)intentionally disregarded the fact that the advertisement could have double meaning when published without pointing out that it was the ad for the film – not for the soviet secret service G.P.U., forerunner of the renowned K.G.B. That mistake caused a large-scale rage amongst the heads of the propagandistic departments, causing complete G.P.U.'s ad redesign. Besides the realized one, Croatian State Archives holds in its collections the printing mould of the G.P.U.'s original ad, behind which was hidden a completely different propagandistic agenda.

Key words: *film propaganda, G.P.U., Karl Ritter, Independent State of Croatia, advertisement, German film*

Translated by Rajka Bućin